

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14501884>

ÓZBEKSTAN RESPUBLIKASÍDA TEMIR JOL TRANSPORTÍNÍN RAWAJLANÍWÍ HÁM JAYLASÍWÍ

Uzakbaev K.K.

Ájiniyaz atındağı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı Geografiya oqıtıw metodikası úlken oqıtıwshısı

Turǵanbaev D.N²

Ájiniyaz atındağı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı Geografiya hám ekonomikalıq bilim tiykarları tálim baǵdarı 2-kurs studentı

Kirisiw. Hár qanday regionnıń social-ekonomikalıq rawajlanıwı hám xalıqtıń turmıs sharayatlarınń jaqsılanıwında transport tarawınıń tutatúǵın ornı ayrıqsha bolıp esaplanadı. Transport jáhán materiallıq islep shıǵarıw tarawındaǵı áhmiyetli tarmaqlardıń biri esaplanıp, ózinde ónim islep shıǵarmasa da, óndiris kúshleriniń jaylasıwı hámde rawajlanıwına tikkeley tásir kórsetedi. Jollar mámleketiń qan tamırı. Tamırlarda qannıń háreketi sıyaqlı, mámleket jollarında transporttıń háreketi sol mámleketiń rawajlanıwınıń tiykarı.

Ózbekstan milliy ekonomikasınıń turaqlı rawajlanıwı, onıń hár bir regionınıń social-ekonomikalıq rawajlanıw dárejesi menen baylanıslı. Usı kóz-qarastan házirgi sharayatta respublika regionları ekonomikasınıń rawajlanıw jolların ilimiy tiykarlangan jaǵdayda izertlew áhmiyetli másele bolıp esaplanadı. Ózbekstannıń geografialıq ornı tikkeley xalıqaralıq transport koridorların qalıplestiriw múmkin bolǵan Evropa hám Aziyanı baylanıstırıwshı orında jaylasqanlıǵı transport kommunikaciýaların rawajlandırıw imkaniyatların beredi.

Dúnya xojalıǵı sistemasına Ózbekstan transportınıń integraciýalasıwında jańa proekt, yaǵnıy Ullı Jipek jolınıń qayta tikleniwi úlken áhmiyetke iye boldı. Bul másele 1998-jılı 7-8-sentyabr kúnleri Baku qalasında 32 el hám 13 xalıqaralıq shólkemlerden kelgen delegaciýalar tárepinen qollap quwatlandı. Házirgi kúnde Ullı Jipek jolınıń prokti Qıtay, Oraylıq Aziya, Iran hám Turkiyanı Evropa elleri menen baylanıstradı. Birinshi gezekte Oraylıq Aziya hám Kavkaz boyı elleri, sonday-aq, Evropa Awqamı TESIS programması tiykarında TRASEKA joybarınıń ámelge asırılıwı Evropa hám Oraylıq Aziya transport kommunikaciýaların bir-birine jaqınlastırdı [5].

Ullı Jipek jolınıń qayta tikleniwı 1995-2000-jılları tez pát penen rawajlandı hám oǵan jańa baǵdar qosıldı. Tiykarınan, 1991-jılı 13-dekabrde Ashxabatta Oraylıq Aziya elleri basshıları Tejen-Seraxs temir jolın birgelikte qurıwǵa kelisip aldı. Bul temir jol arqalı Oraylıq Aziya elleri Qıtay portlarına, Persiya qoltıǵı hám Jer Orta teńizine shıǵıw múmkin.

Transaziya magistralı Shıǵıs Aziyanı Aziya transport sisteması arqalı Evropa elleri menen baylanısqanlıǵı sebepli bul baǵdarǵa Evropa elleriniń de qızıǵıwshılıǵın arttırdı. Buǵan alternativ bolǵan jollardan biri Ózbekstan-Qazaqstan-Qıtay baǵdarı bolıp, Tashkent-Almata-Taldıqorǵan-Drujba-Alashańkou-Urumchi hám onnan Qıtaydıń Lyanyungan, Cindao hám Shanxay portlarına shekem dawam etedi.

Maǵlıwmatlarǵa qaraǵanda bul alternativ jollardan tasılatuǵın júk Ózbekstannan jaqın portlarǵa 5700 km den 3700 km ge, yaǵnıy 2000 km ge qısqardı hám eksport etiletuǵın júklerdiń 50% ti usı jollarǵa tuwra keledi [3]. Ózbekstan paxtası Qazaqstan hám Rossiya arqalı Ukraina portlarına jetkeriw ushın hár tonnasına 100 AQSh dollarınan aslam qárejet sarıplansa, sol júk TRASEKA arqalı tasılǵanda 55 dollardı quraydı.

Transport koridorları birinshi gezekte ekonomikalıq qáwipsiz bolıwı kerek. Ózbekstannıń teńizge shıǵıw imkanın beriwshi tómendegi baǵdarlardı kórsetiw múmkin:

- Awǵanstan hám Pakistan arqalı Karachi portına (Hind okeanı);
- Túrkménstan, Iran hám Turkiya arqalı Jer Orta teńizi portlarına;
- Qazaqstan hám Qıtay arqalı Uzaq Shıǵıstaǵı Tınısh okeanı portlarına;
- Túrkménstan-Kavkaz elleri arqalı Qara teńiz hám Jer Orta teńizge alıp shıǵıwshı Transkavkaz koridorı;
- Qazaqstan hám Rossiya arqalı Tınısh okeanı hám Arqa Muz okeanları portlarına;
- Qırǵızstan arqalı Qıtay hám onıń teńiz portlarına.

Ullı Jipek jolınıń qayta tikleniwın Evropa-Kavkaz-Aziyanıń “transport arteriyası” dep atamaqta. Joqarıdaǵı avtomobil hám temir jollar xalıqaralıq áhmiyetke iye bolǵan magistral jollardıń dúnya masshtabında áhmiyetin jánede asırdı. Olar arasında avtomobil jollar respublikamızda ózine tán tárizde rawajlanıp barmaqta.

Tiykargı bólim. Temir jol transportı arqalı milliy ekonomika tarawları ushın hár qıylı ónimler, tiykarınan awıl xojalıǵında jetistirilgen awıl-xojalıǵı ónimlerin qala xalqı ushın hám sanaat ushın onı qayta islewshi kárxanalarǵa, awıl-xojalıǵın bolsa túrli texnika, janılıǵı, mineral tógin h.t.b. lar menen támiyinlewde áhmiyeti úlken. Temir jollar dúnyada 140 elde bar bolıp, olardıń jámi uzınlıǵı 1,2 mln km di quraydı. Temir jollardıń uzınlıǵı boyınsha AQSh dúnyada birinshi orında turadı, 245 mın km.

XX ásirniń baslarına kelip transporttıń jańa túrleri, sonıń ishinde temir jol payda bola basladı. Atap aytqanda, jáhán transportı rawajlanıwına úlken tásir kórsetken temir jol transportı bir qatar Evropa mámleketlerinde, sonıń ishinde birinshi bolıp 1825-jılı Angliyadağı Stokton hám Darlington arasında temir jol liniyası qurıldı. Angliyadan keyin 1832-jılı Franciyada, 1835-jılı Germaniyada, 1837-jılı Rossiyada bunday jollar qurıldı. Keyininen ol basqa mámleketliklerge tarqala basladı. Bul orında sonı aytıp ótiw orınlı, temir jol transportı túrli tábiyiy apatlar tásirine shıdamlılıǵı menen basqalardan ajralıp turadı.

Ózbekstanda transport torı qalıplesiwiniń náwbettegi basqışı Ózbekstanda dáslepki temir jol 1886–1888-jıllarda Farab stanciyasınan Samarqandqa shekem temir joldıń kirip keliwi menen baslandı hám bul basqış region tariyxında jańa dáwirde ashıp berdi. Usı basqış Ózbekstan transportı rawajlanıwınıń **“temir jol” basqışı** dep ataw múmkin. 1888-jıldıń may ayında Ámiwdárya arqalı 2,7 km uzınlıqtaǵı aǵash kópir qurılıp pitkeriliwi menen temir joldan Samarqandqa shekem poyezdlar reysi baslandı. Keyinirek, bul jol 1895–1897-jıllarda Ursatevskaya (Xavas) stanciyasınan Qoqanǵa shekem dawam ettirildi. 1899-jıl temir jol Tashkentke jetkerilip, Samarqand – Tashkent magistralı Orta Aziya temir jolı atın aldı. 1906-jıldıń yanvarında Tashkent – Orenberg temir jolı (Tashkent temir jolı) iske túsirildi. 1907-jılda Kagan – Buxara, 1913–1916-jıllarda Fergana aylanba temir jolınıń Qoqan – Namangan – Ándijan bólimi, 1913–1915-jıllarda Kagan – Ámiwdárya stanciyası hám Qarshı – Kitap tarmaqları qurıldı. 1917-jılǵa shekem Ózbekstanda jámi temir jollardıń uzınlıǵı 1,1 mıń km ǵa jetti [2] hám “temir jol torı” payda boldı (1-kestege qarań). Nátiyjede, aymaq kórinisi ózgerdi hámde jańa aymaqlar ózlestirildi, sol orında aytıp ótiw kerek temir jollar kirip keliwi menen jańa ekonomikalıq qatnasıqlarda qalıplese basladı.

1-keste

Ózbekstanda temir jol torınıń qalıplesiw basqışları

№	Jónelisi	Iske túsirilgen jılı	Qurılıwınıń tiykarǵı sebebi
<i>Birinshi dáwir - Patsha Rossiyası dáwiri (1880–1917-jıllar)</i>			
1	Kaspiyartı temir jolınıń qurılısı	1980–1986	Patsha Rossiyası ushın qorǵanıw áhmiyetine iye bolıp, ol áskeriy-strategiyalıq hám siyasiy poziciyanı bekkemlew ushın xızmet etken bolsa, ekinshiden, úlkeni ekonomikalıq tárepten óz máplerine boysındırıw hámde onı Rossiya toqımashılıq sanaatınıń shiyki ónim bazasına aylandırıw názerde tutılǵan edi
2	Farab – Samarqand	1886–1888	
3	Krasnovodsk – Tashkent	1899	
4	Xavas – Qoqan	1895–1897	
5	Tashkent – Orenburg	1906	
6	Kagan – Termiz	1915	
7	Qoqan – Namangan – Ándijan	1911–1916	

8	Qoqan – Fergana – Ándijan	1890–1898	
9	Kagan – Ámiwdárya	1913–1915	
<i>Ekinshi dáwir - Sovet dáwiri (1918–1990-jillar)</i>			
10	Fergana – Quvasay	1922	Tarmaq jollardı rawajlandırıw qurılıs sanaatın rawajlandırıw
11	Ámiwdárya – Termiz	1925	
12	Türkstan – Sibir	1931	Oraylıq Aziyanı Sibir hám Uzaq Shıǵıs penen transport baylanısların ámelge asırıw imkaniyatın berdi
13	Asaka – Shahrixan	1931	Iri transport túyinlerin transport orayı menen bólew
14	Angren kómir bassetni hám Shırshıq elektroximiya kombinatına temir jol izleri qurıldı	1941–1945	Kánlerdi ózlestiriw
15	Qızıl toqımashı – Angren	1944	Kánlerdi ózlestiriw
16	Sharjaw – Qońırat	1952–1955	Usı jol Tómen Ámiwdárya regionın respublikanıń basqa aymaqları menen baylanıstırdı
17	Nawayı – Úshquduq	1962	Oraylıq Qızılqumdaǵı bay mineral resurslardan paydalanıw múmkinshiligin jarattı
18	Qońırat – Beynew	1972	Qazaqstanǵa, Rossiyanıń oraylıq, qubla hám Ural regionlarına hám Kavkaz aymaqlarına shıǵıw imkaniyatın berdi. Sonıń menen birge, bul joldıń qurılısı Ústirttegi tábiyiy resurslardı ózlestiriwge hám usı regionnıń ekonomikalıq-socialıq tárepten rawajlanıwına múmkinshilik jarattı
19	Termizden Awǵanstanǵa	1982	Awǵanstan menen baylanıslardı jaqsılaw maqsetinde
<i>Úshinshi dáwir - Ğárezsizlik dáwiri (1991 – h.sh.)</i>			
20	Meshxed – Seraxs – Tejen	1996	Qısqa aralıq arqalı Oraylıq Aziya mámleketlerin Persiya qoltıǵı mámleketleri menen hám olar arqalı Qubla hám Qubla- Batis Aziyanıń basqa mámleketleri menen sırtqı ekonomikalıq baylanısların rawajlandırıwǵa keń múmkinshilikler ashıp beredi

21	Baysın – Qumqorǵan	1999	Surxandárya wálayatın respublikanıń basqa regionları menen baylanıstırıw
22	Úshquduq – Sultan Wáyis – Nókis	2001–2002	400 km li usı jol Tómeni Ąmiwdárya regionın birden-bir transport sistemasına birlestiriw maqsetinde qurılǵan
23	Ĝuzar – Baysın – Qumqorǵan	2007	Bul joldıń qurılısı Qashqadárya hám Surxandárya wálayatlarınıń ekonomikalıq-sociallıq rawajlanıwı ushın qurılǵan
24	Angren – Pap	2017	Fergana oypathıǵın basqa regionlar menen birlestiriw
25	Buxara – Miskin	2017–2018	Qaraqalpaqstan Respublikası hám Xorezm wálayatın respublikanıń tiykargı aymaǵı menen eń jaqın aralıq arqalı baylanıstırıw maqsetinde qurılǵan
26	Úrgenish – Xiywa	2018	Xiywa qalasına temir jol arqalı turistler aǵımın arttırıw maqsetinde qurılǵan
27	Shavat – Qaraózek	2021–2023	Qaraqalpaqstan Respublikası hám Xorezm wálayatın qısqa jol arqalı baylanıstırıw maqsetinde qurılǵan

Dáslepki temir jol qurılısı Patsha Rossiyası ushın qorǵanıw áhmiyetine iye bolıp, ol áskeriy-strategiyalıq hám siyasiy poziciyanı bekkemlew ushın xızmet etken bolsa, ekinshiden, úlkeni ekonomikalıq tárepten óz máplerine boysındırıw hámde onı Rossiya toqmashılıq sanataınıń shiyki ónim bazasına aylandırıw názerde tutılǵan edi [4]. Sol maqsette qala hám portların birlestiriwshi jańa temir jol tarmaqları qurılısında dıqqat awdarılǵan. Fergana (Skobelev) – Quvasay (1922), Qarshı – Kitap (1924), Ąmiwdárya (Samsonovo) – Termiz (1925), Asaka – Shahrıxan (1931) hám basqa temir jol liniyaları qurılıp paydalanıwǵa tapsırıldı. 1929–1931-jıllarda uzınlıǵı 1452 km bolǵan Túrksan-Sibir (Turksib) temir jolı qurılısı regiondı Sibir hám Uzaq Shıǵıs penen transport baylanısların ámelge asırıw imkaniyatın berdi.

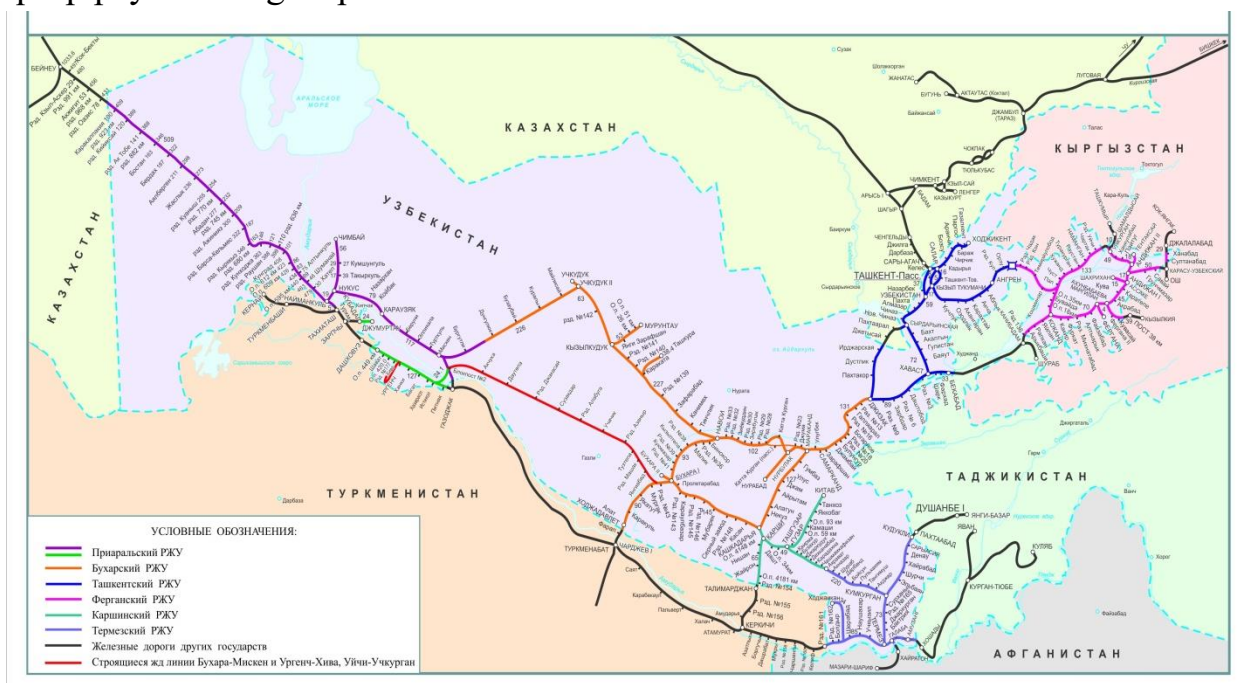
Ayırım jaǵdaylarda region tábiyiy baylıqların tasıp ketiwge, ózlestiriwge oray máplerine xızmet etken. 1941–45-jıllardaǵı urıs dáwirinde temir jol transportında front ushın zárúr júkler tasıldı. Urıstan keyingi jıllarda lokomotivler quwatı asırıldı, poyezdler tıǵız qatnaytuǵın orınlarda ekinshi jollar qurıldı. Stanciyalardı texnika menen úskeleneniwi jaqsılandı. Bul dáwirde magistral jollardan sanata qalalarına (Tashkent – Angren, Tashkent – Shırshıq) tarmaq jollar qurıldı.

1952–1955-jıllarda Sharjaw – Qońrat temir jolı qurılıwı nátiyjesinde Tómeni Ąmiwdárya respublikamızdıń basqa regionları menen temir jol arqalı baylanıstırıldı. 1962-jılı Nawayı – Úshqudıq temir jolınıń qurılıwı Qızılqum shólinde jaylasqan mineral resurslardan paydalanıw imkaniyatın jarattı. Sol orında aytıp ótiw kerek, 1970-

jillargá shekem tarmaq jollar qurılǵan bolsa, onnan keyingi jillarda tarmaq jollar qurıwǵa derlik itibar berilmedi. 1972-jılda 410 km. uzınlıqtaǵı Qońırat – Beyneu temir jol liniyasınıń iske túsiriliwi menen Orta Aziya elleriniń Evropaǵa shıǵıw imkaniyatları ashıldı.

Ǵárezsizlik jıllarınan keyinde tiykarınan qońsılas mámleket aymaqlarınan ótken temir jol liniyaları respublika ishinen ótkeriwge itibar qaratıldı. 1994-jılı 7-noyabrde Orta Aziya temir jolları bazasında “O‘zbekston temir yo‘llari” mámleketlik akcionerlik temir jol kompaniyası shólkemlestirildi. Onıń tiykarǵı wazıypaları temir jol tarmaqların modernizaciyalaw hám infrastrukturanı jaratıw, transport quralların jańalaw hám olardı ońlaw bazasın jaratıw, jáhán bazarına shıǵıw imkaniyatın beretuǵın dástúriy emes transport jolların izlep tabıw h.t.b. etip belgilengen. Ózbekstan Respublikası Prezidentiniń 2015-jıl 24-apreldegi qararı boyınsha 2015-jıl 3-aprelden baslap “O‘zbekston temir yo‘llari” MATK “O‘zbekston temir yo‘llari” AJ bolıp ózgerildi. Akcionerlik jámiyet quramına 6 regionallıq temir jol uzelleri (Tashkent, Qoqan, Buxara, Qońırat, Qarshi, Termiz) kiredi. Uzellerdiń quramı bolsa, stanciyalar, jol aralıqları, lokomotiv hám vagon depolarınan ibarat.

Mámleketimizde temir jol tarawına qaratılǵan ayrıqsha itibar nátiyjesinde 1994-jıldan usı künge shekem “Nawayı – Úshqudıq – Sultan-Wáyis – Nókis”, “Tashǵuzar – Baysun – Qumqorǵan”, “Angren – Pap”, “Buxara – Miskin” temir jol liniyalarınıń qurıp paydalanıwǵa tapsırıldı.

1-súwret. Ózbekstan Respublikası temir jollar sisteması

Temir jollardı elektrlestiriw dáslep 1970-jılı Tashkent – Yangiyól uchastkasında baslanǵan. Keyin Xojakent – Sırdárya baǵdarı boyınsha (148 km) elektr poezdları qatnawı ámelge asırıldı.

1985-jildan temir jollardı ózgeriwshen tokta elektrlestiriwge ótilip baslandı. 1993-jılı elektrlestirilgen temir jollardıń uzınlıǵı 353,6 km ge jetti (ulıwma paydalanılatuǵın temir jollardıń 8,5 % ti). 1993-jılı Xawas – Bekabad hám Xawas – Jizzax liniyaları elektrlestirilip, paydalanıwǵa tapsırıldı. Temir jollardı rawajlandırıw baǵdarlaması tiykarında Tashkent – Samarqand, Tashkent – Buxara sıyaqlı baǵdarlarda ekspress-poezdlar qatnawı jolǵa qoyıldı.

Ózbekstannıń jeke temir jol tarawın qalıplestiriw boyınsha Nawayı – Úshqudıq – Sultan Wáyis – Nókis baǵdarındaǵı temir jollardı rekonstrukciya hám elektrlestiriw baslandı. 2007-jılı 7-martta “Zamanagóy texnologiyalardan paydalanıp temir jollardı óz waqtında modernizaciyalaw hám kapital onlaw ilajları haqqında”ǵı Ózbekstan Respublikası Prezidentiniń qararı qabıl etildi. Bunıń tiykarında elimizde 2015-jılǵa shekemgi bolǵan dáwirde temir jol transportın modernizaciya etiw rejesi islep shıǵıldı.

Orta Aziya aymaǵında Tashkentten Samarqandqa shekem bolǵan dáslepki tezhúrer jolawshı poezdi háreketin shólkemlestiriw maqsetinde 2008-jıl “Ózbekiston temir yo‘llari” AJ hám “Talgo” (Ispaniya) kompaniyası ortasında 2 tezhúrer jolawshı elektropoezdların satıp alıw haqqında kelisimge qol qoyıldı.

2011-jıl 8-oktyabrden “Afrosiyob” (Ispaniya kompaniyası Talgo) tezhúrer poezdi Tashkent – Samarqand – Tashkent 161/162 sanlı xabar menen iske túsirildi. Jańa tezhúrer poezd bul marshrut arqalı xızmet kórsetetuǵın basqa elektropoezdlar menen birge, Tashkent hám Samarqand qalaları ortasında háreket qıladı. Joqarı tezliktegi “Afrosiyob” poezdi 2 saat 15 minut ishinde 344 km temir jol aralıǵın basıp ótip, maksimal tezligi saatına 253 kilometrdi quraydı.

Ózbekstan Respublikası Prezidentiniń 2013-jıl 18-iyundaǵı “Angren – Pap” elektrlestirilgen temir jol liniyasınıń qurılısın shólkemlestiriw is-ilajları haqqındaǵı qararı tiykarında Tashkent wálayatın Fergana alabı menen baylanıstırıwshı temir jol liniyasınıń qurılısı baslandı. Uzınlıǵı 123,1 km. bolǵan bul elektrlestirilgen temir jol liniyasınıń qurılıs jumısları Qıtay Xalıq Respublikasınıń “China Railway Tunnel Group” kompaniyası menen birge ámelge asırıldı.

“Angren – Pap” elektrlestirilgen temir jolı hámde Qamshıq tunneliniń rásmiy ashılıw máresiminiń áhmiyetli táreplerinen biri, usı máresimde Ózbekstan Respublikasınıń Birinshi Prezidenti Islam Karimov hám Qıtay Xalıq Respublikası jetekshisi Si Szinpinniń qatnasıwı boldı. Eki mámleket basshıları “Ózbekstan” jolawshı poezdiniń Qamshıq tunnelinen ótiwine ruxsat beriwshı semafordı jaǵıw ushin arnawlı túymeni basqanlıǵı pútkil dúnya názerinde boldı.

“Angren – Pap” elektrlestirilgen temir jol liniyasınıń qurılıs joybarı quramalılıǵı boyınsha dúnyada 8, liniya quramındaǵı tunneldiń uzınlıǵı (19,2 km.) boyınsha 13-orında turadı. Bul temir jol liniyasın qurıw maqsetinde jámi 1 milliard 663,7 million dollarlıq qarjı ajratıldı, sonnan “Angren – Pap” temir jolınıń qurılısı mámleketimizdiń

sanaatı joqarı dárejede rawajlanğan, xalqı eń kóp bolğan, awıl xojalıǵı intensiv dárejede rawajlanğan “Ózbekstan gáwxarı” bolğan Fergana alabın respublikamızdın tiykarǵı aymaǵı menen tutastırıwshı mámleketimiz aymaǵındaǵı birden-bir temir jol sisteması bolıp esaplanadı.

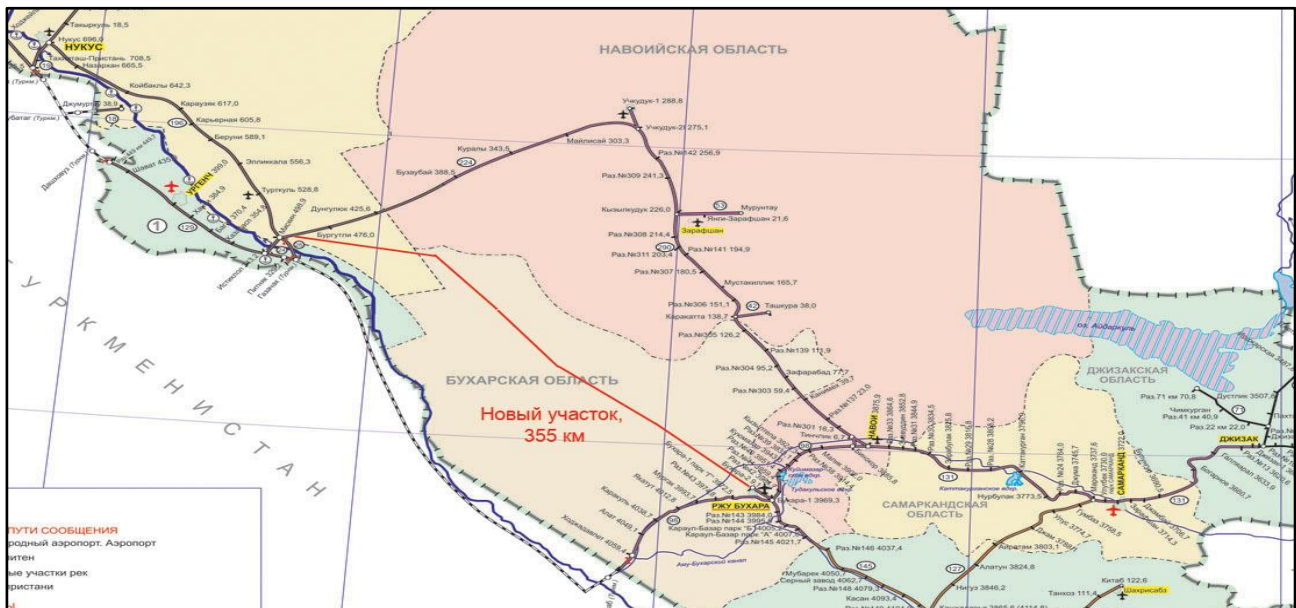
2-súwret. “Angren – Pap” elektrlestirilgen temir jolı

“Angren – Pap” temir jolınıń qurılıwı menen Qıtay – Oraylıq Aziya – Evropa temir jol liniyasınıń ámelge asıwı elede tezlesti. Búgingi kúnde bul temir jol arqalı Ándijan – Buxara – Ándijan, Ándijan – Úrgenish – Ándijan, Ándijan – Moskva – Ándijan jónelisindegi poezdlar qatnawı jolǵa qoyıldı.

Respublikamız aymaǵındaǵı jáne bir iri qurılıslarınıń biri 2017-jılı sentyabr ayında paydalanıwǵa tapsırılǵan “Buxara – Miskin” temir jol liniyası bolıp, ulıwma uzınlıǵı 355 km, proekt 283 mln. dollar. Tashkentten Úrgenishke shekem bolǵan poezdlar háreketin 100 km. ge qısqarttı. Bul bolsa jol ushın ketken waqıttı 2 saatqa, janılıǵı sarpın hám basqa da qárejetlerdi únemlew imkaniyatın jaratıp berdi.

Bunnan tısqari “Buxara – Miskin” temir jol liniyası usı regionda tarqalǵan qazılma baylıqlardı ózlestiriw tiykarında jańa islep shıǵarıw kárxanaların jaratıw imkanın beredi.

Respublikamız aymaǵındaǵı jáne bir iri qurılıslarınıń biri 2017-jılı sentyabr ayında paydalanıwǵa tapsırılǵan “Buxara – Miskin” temir jol liniyası bolıp, ulıwma uzınlıǵı 355 km, proekt 283 mln. dollar. Tashkentten Úrgenishke shekem bolǵan poezdlar háreketin 100 km. ge qısqarttı. Bul bolsa jol ushın ketken waqıttı 2 saatqa, janılıǵı sarpın hám basqa da qárejetlerdi únemlew imkaniyatın jaratıp berdi.

3-súwret. Buxara-Miskin temir joli

Bunnan tısqarı “Buxara – Miskin” temir jol liniyası usı regionda tarqalğan qazılma baylıqlardı ózlestiriw tiykarında jańa islep shıǵarıw kárxanaların jaratıw imkanın beredi.

Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev 2018-jıldıń yanvar ayında Xorezm wálayatına saparı dawamında Úrgenish qalasın pútkil dúnyaǵa belgili “ashıq aspan astındaǵı muzey” – Xiywa qalası menen tutastırırshı 30 km uzunlıqtaǵı temir joldı baslaw haqqında kórsetpe bergeni edi. Bul temir jol liniyası usı jıldıń ózinde qurılıp pitkerildi. Ekinshi gezekte 2024-jilda uzunlıǵı 465,5 kilometr uzunlıqtaǵı Buxara – Úrgenish – Xiywa temir jol liniyasın elektrlestiriw procesi tolıq juwmaqlanıp, Tashkentten jolǵa shıqqan “Afrosiyob” poezdi Orta Aziyanıń eń bay tariyxqa iye Samarqand, Buxara qalalarından ótip, jáne bir ertekler qalası Xiywaǵa keliwin támiyinledi. Bul mámleketimizde turizmdi rawajlandırıwǵa úlken sharayatlar jaratadı.

Prezidentimizdiń 2024-jıldıń 24-fevral kúni Xorezm wálayatına saparı dawamında Qaraqalpaqstan Respublikasınıń Ámiwdárya rayonına barıp, Ámiwdárya dáryasınıń ústinde qurılğan temir jol hám avtomobil jolları ótkerilgen kópirdi ashıp berdi.

Bul úlken ekonomikalıq hám sociallıq áhmiyetke iye strategiyalıq qurılıs esaplanadı. Prezidentimiz bul baslamanı 2020-jıldıń 13-dekabr kúni Xorezm wálayatına saparındaǵı ushırasıwında ilgeri súrgen edi. Bul kópirdiń uzunlıǵı 423 metr bolıp, ol menen birge Shavat – Qaraqózek stanciyaların baylanıstıratuǵın 85 kilometrlik temir jol hám 3 vokzal qurıldı. Jańadan salınǵan kópir hám temir jol arqalı Qaraqalpaqstan hám Xorezm xalqı eń jaqın jol arqalı bir-birine baylanıstırdı.

Kópir qurilmastan aldın, Ámiwdárya rayonu xalqı dárya muzlağanda Nókiske barıw ushın Úrgenish hám Beruniy arqalı júriwge májbúr bolatuğın edi. Buniń ushın qosımsha 180 kilometr jol júriwge májbúr bolınatuğın edi. Poyezdda bolsa Xorezmniń shıǵıs tárepindegi Xazarasp kópirinen ótip kelinetuğın edi.

Bul kópir aldınǵı panton kópirdiń ótkeriw qábiliyetine qarağanda 4 márte kóp bolıp, bir sutkada 12 mın avtomobil háreketlenedi. Nátiyjede 48 mın jolawshınıń 2 saat waqtı tejeledi hám dáryadan qáwipsiz ótiwi támiyinlenedi.

Kópir eki tárepke qarap 24 jup poyezditi ótkeriw imkaniyatına iye bolıp, bul arqalı temir jol aralıǵı 180 kilometrge, júk tasıw tezligi bolsa 6 saatqa shekem qısqardı. Bul bolsa jergilikli júklerdenı tasıw kólemine 2 mártege, tasıw bahasını 2 esegge azaytıw imkanın berdi.

4-súwret. Ámiwdárya dáryası ústindegi kópir

Jańa jerlerdenı hám kánlerdenı ózlestiriw hám iske túsiriw nátiyjesinde Gúlistan, Jizzax, Nawayı sıyaqlı jańa **iri transport orayları** qalıplesti. Ózbekstanǵa temir jollar qurılısı sebepli kóplegen qala hám posyolkalar, transport punktleri payda boldı. Mısalı, Úshqorǵan Narın dáryası boyında boy kótergen bolıp, onıń qalalar qatarına kiriwi Ándijan hám Namangan qalaları arasındaǵı transport túyini wazıypasın atqarǵanlıǵı menen baylanıslı. Joqarıda aytıp ótilgen qalalar házirde transport oraylarında esaplanadı. Bul oraylar iri qoymaxanalar hám stanciyalar átirapında payda bolǵan bolıp, olardıń barlıǵı regionniń ekonomikalıq-socialıq rawajlanıwına tásir etpey qaladı.

Nátiyjede ótken ásirdeń ortalarında regionda temir jol, avtomobil jolları, hawa, elektron hámde truba transport tarmaqları bir-birin toldırdı hám sol tiykarda **Ózbekstan transportı sisteması** jaratıldı.

Juwmaqlaw. Ózbekstanda házirgi zaman transportı XX ásir ortalarında toliq qáliplesti. Transporttıń toliq qáliplesiwinde birinshi náwbette **tábiyiy geografiyalıq faktorlardıń** áhmiyeti úlken boldı. Mısalı, orınıń **relyefi** transport tarmaqlarınıń jaylasıwı hám rawajlanıwına sezilerli tásir kórsetedi. Mámleket yamasa regionnıń jer ústi dúzilisi quramalı (biyik taw dizbeklerinen ibarat ekenligi) bolsa, bunday aymaqlarda transport tarmaqların (qurğaqlıq transportı tarmaqları) bir sistemağa, yaǵnıy birden-bir transport sistemasına birlestiriwde máseleler payda boladı. Ózbekstanda transport torın qáliplesiwine onıń relyef hám geologiyalıq dúzilisi úlken tásir kórsetken. Sol tiykarda ayrıqsha transport konfiguraciyası payda bolǵan Fergana oypatlıǵınıń iri qalaların birlestiriwshi “Fergana altın aylanası”, Samarqand (Juma) – Buxara (Kagan) – Qarshı (Qashqadarya stanciyası), Sırdarya – Jizzax – Xawas “úshmúyeshlikleri”, bul jónelisler temir hám avtomobil jollar birgelikte jaylasqan bolıp, olar birgelikte aymaqtı jáne de bekkemlew birlestiredi hám transport xojalıǵındaǵı professor A.Solıyev sóz dizbegi menen aytqanda “geografiyalıq geometriyası”n payda etedi. Túrkménabád – Pitnak – Úshquduq – Nawayı “trapeciyası”, Qaraqalpaqstandaǵı Tórtkúl – Nókis – Qońırat – Shımbay “konus tárizli” temir jolın, avtojollar geografiyasında Samarqand – Ğuzar – Shahrısabz – Samarqand “halqası” usılar qatarınan bolıp tabıladı.

Sol sebepli region transport konfiguraciyasına tásir etiwshi tábiyiy geografiyalıq faktorlardı da úyreniw maqsetke muwapıq. Sol sebepten, jol qurılısında relyeftıń áhmiyeti júdá úlken orın tutadı. Sebebi, topıraq jumısların ámelge asırıwda, orınıń qıyalıǵı sıyaqlı faktorlar jol qurılısınıń ózine túser bahasına tásir etedi.

2021-jıldıń 5–6-dekabr kúnleri Prezidentimizdiń Qazaqstan Respublikasına mámleketlik saparında erisilgen eki mámleket ortasında transport jolları hám sanaat kooperaciyası orayı boyınsha kelisimge baylanıslı qosımsha maǵlıwmatlar daǵaza etildi.

Bul boyınsha “**Türkstan – Shımkent – Tashkent**” joqarı tezlikte háreketleniwge baǵdarlanǵan temir jol joybarı 2024-jıldı iske túsiriliwi kózde tutılǵan. Bul eki tárepten 5 jup poyezdler háreketlengende shama menen jılına 1,9 million jolawshı tasıladı. Bul magistral Ózbekstan hám Qazaqstandı baylanstırıwshı jalǵız sayaxat jónelisi sıpatında tán alınǵan hámde eki mámlekettiń sayaxat imkaniyatların asırıwǵa imkan beredi.

Ushırasıwda erisilgen jáne bir kelisim “**Úshqudıq – Qızılorda**” temir hám avtomobil jolı bul aymaqlar arasındaqı ortasha aralıqtı 3-3,5 márte qısqartırıwı, kapital hám jumısshı kúshi aylanbasın asırıwı kútilmekte. Sonday-aq, bul transport koridorı Oraylıq Aziya mámleketlerin Qazaqstannıń oraylıq hám arqa rayonları arqalı Rossiya menen baylanıstıradı.

2024-jıldıń 6-iyun kúni Qıtaydıń paytaxtı Pekin qalasında “Qıtay – Qırǵızstan – Ózbekstan” temir jolnı qurıw haqqında pitimge qol qoyıldı. Bul temir jol Qashǵar – Torugart – Makmal – Jalalabad – Ándijan baǵdarı boylap ótedi. Júk tasıwdıń jıllıq kólemi 15 million tonnaǵa shekem jetiwi múmkin, tovarlardı eń sońǵı qarıydarǵa jetkeriw waqtı 7 kúnge qısqaradı.

5-súwret. Qıtay – Qırǵızstan – Ózbekstan temir jol baǵdarı

2023-jıl 1-yanvar maǵlıwmatları boyınsha Ózbekstanda temir jollardıń uzınlıǵı 7400 km.den aslam. Sonnan 35 % i yaǵnıy 2500 kilometri elektrlestirilgen. 2022-jıldıń 12 ayında 100,1 mln. tonna júk hám 9,14 mln. jolawshı tasıldı.

Paydalanilgan ádebiyatlar

1. Turdimambetov I. R., Uzaqbaev Q. K., Niyazimbetova G. CURRENT STATUS OF MEDICAL SERVICES IN THE REPUBLIC OF KARAKALPAKSTAN //Science and education in Karakalpakstan.–2020. – 2020. – Т. 2. – С. 104-108.

2. Isayev A.A. O‘zbekistonda transportdan foydalanish imkoniyatlarini takomillashtirish. geog. fan. fan. dok. dissertatsiyasi. – S., 2023. – 234 b.

3. Камолов С. Развитие транспортной системы Узбекистана и возрождении великого шёлкового пути // Министерство внешних экономических связей республики Узбекистан. Информационных бюллетень № 1. –Ташкент, 2001. – С. 65-68.

4. Матжанов А. Ж. Қорақалпоғистоннинг транспорт тарихи (1925-2020 йй.) Тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) дис- автореферати. Нукус – 2022.

5. Нармбаев М.К. Казахстанско-турецкие программы в создании Центральноазиатского транспортно-коммуникационного комплекса. -Алматы, 1998. -40 с.

6. Узакбаев К. К. АҲОЛИГА ХИЗМАТ КЎРСАТИШ СОҲАЛАРИ ГЕОГРАФИЯСИДА ЯРАТИЛГАН НАЗАРИЯЛАР ТАҲЛИЛИ //Educational Research in Universal Sciences. – 2023. – Т. 2. – №. 17. – С. 919-929.

7. Узакбаев К. К. АҲОЛИГА ХИЗМАТ КЎРСАТИШ СОҲАЛАРИНИ ҲУДУДИЙ ТАШКИЛЛАШТИРИШ //Educational Research in Universal Sciences. – 2023. – Т. 2. – №. 14. – С. 233-240.

8. Узакбаев К. К. ҚИШЛОҚ ЖОЙЛАРДА АҲОЛИГА ХИЗМАТ КЎРСАТИШ СОҲАЛАРИНИ ҲУДУДИЙ ТАШКИЛ ЭТИШ //Educational Research in Universal Sciences. – 2023. – Т. 2. – №. 17. – С. 845-857.

9. Утепова Г. Б., Узакбаев К. К. РОСТ НАСЕЛЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ КАРАКАЛПАКСТАН И ЕГО ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ СВОЙСТВА ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ //Экономика и социум. – 2021. – №. 10 (89). – С. 1121-1130.